

HALİL İNALCIK, *The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, Ukrainian Research Institute, Harvard University: Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, Vol. 1, ed. Victor Ostapchuk, 1996, I-XI + 1-203 s. ve I-XIII Facs.

Harvard Üniversitesi, Ukrayna Araştırmaları Enstitüsü tarafından başlatılan "Ukrayna ve Karadeniz Ülkelerine İlişkin Osmanlı Belgeleri Üzerinde Araştırmalar" başlıklı serinin ikinci kitabının ilk cildi, Osmanlı tarihçiliğinin büyük ustası Prof. Dr. Halil İncalcık tarafından hazırlanan "Kefe Gümrük Bakaya Defteri (1487-1490)"nin neşri ve bununla ilgili araştırmaya ayrılmış bulunmaktadır. Öncelikle enstitünün Karadeniz'in kuzey bölgesi ile ilgili yaptığı bu araştırma serisinin takdirle karşılanacak bir faaliyet olduğunu belirtmeliyiz. Bu serinin ilk kitabı Berindei, Mihnei ve G. Veinstein tarafından hazırlanan *L'Empire Ottoman et les Pays Roumanis 1544-1545* başlığını taşımakta olup üçüncü kitap ise, Kamanıçe Eyaleti Mufassal Defteri'nin neşrini esas almıştır (D. Kolodziejczyk, *The Ottoman Survey Registers of Podolia, ca 1681, 1997*).

Prof. Dr. İncalcık'ın hazırladığı bu kitabın birinci kısmı, Kefe gümrük defterinin Osmanlıca metni, İngilizce tercümesi, indeksi; ikinci kısmı ise Karadeniz ticareti üzerine bazı temel bilgileri muhtevidir. İlk kısımda Osmanlıca kitabı alfabeyle deşifre edilen defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kepeci Tasnifi, nr. 5280 m.'de kayıtlıdır ve 1487'den 1490 kadar icmâlen Kefe'nin gümrük bakaya kayıtlarını içine almaktadır. Uzun yıllar önce defteri tespit edip neşre hazırladığımız bazı makalelerinin dipnotlarında duyuran Prof. Dr. İncalcık, nihayet bu çok mühim kayıtları havi defteri araştırmacıların hizmetine sunmaktadır. Kitabın giriş kısmında bu tür defterlerin tavsifi verilmekte, bakaya kayıtları üzerinde durulmaktadır. Bu tip bakaya kayıtlarının Osmanlı maliye bürolarından biri olan Başbâkikulluğu nezaretinde bulunduğu belirtilmektedir. Bu malumatın müessesenin mevcudiyeti itibarıyla, daha geç bir dönemi nitelemekte olduğu aşikardır. Başbâkikulluğu müessesesinin XVI. yüzyılın ikinci yarısında teşekkül ettiği tespit edilmiştir; ancak bu kabul bakaya kayıtlarına bakan bir memurun defterdarlığın nezaretinde mevcudiyeti de bahis konusudur (Geniş bilgi için şimdilik bk. F. Emecen, "Başbâki Kulu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, V, 126-127). Giriş kısmında ayrıca bu tür bakaya defterine benzer diğer defterlere de temas edilmekte, yine burada defterdeki kayıtlara istinaden zimmetinde mal kalanlar, bunları taşıyan sefinelerin sahipleri, bilhassa Kefe'ye gelen ve giden mal cinsleri konusunda kısaca bilgi verilmektedir. Dikkatli çeken husus sefine yani gemileriyle taşımacılık yapan reislerin kimlikleridir. Bunların çoğunluğunu Müslüman gemi sahiplerinin teşkil etmesi ilginçtir. Bu taşımacılık yapan reislerin bazen mal sahibi durumunda buldukları da düşünülebilir (Mesela böyle bir kayıt için bk. F.M. Emecen, "XVI. Asrın İkinci Yarısında İstanbul ve Sarayın İlaşesi için Batı Anadolu'dan Yapılan Sevkiyat", *Tarih Boyunca İstanbul Semineri, Bildiriler*, İstanbul 1989, s. 201-202). Buradaki bilgilerden Anadolu birçok Müslüman tacirin Kuzey stepleriyle olan ticari bağlarının mahiyeti açık olarak ortaya çıkmaktadır. Bu küçük gümrük defteri ayrıca XV. yüzyılın son yirmili yılları kadar erken bir dönemde, ticaret hacmi konusunda iyi bir fikir vermektedir. Burada Anadolu'nun dokumaları ile Kuzey steplerine has malların ön planda oluşu da ayrıca dikkat çekicidir. Prof. Dr. İncalcık, metni daha kullanışlı hale getirmek için bu kısmın sonuna bir de tematik ve yönlendirici bir indeks eklemiştir.

İkinci bölümde Prof. Dr. İncalcık, Karadeniz ticareti ve gümrük sistemi ile ilgili konuları incelemeyi sürdürmektedir. S. 91 ile 111 arasında, Karadeniz ticaretinin mahiyetini, söz konusu defter yanında başka kaynakları da nazarı itibara alarak ortaya koymaya çalışmış; özellikle Kefe

gümrük sahası, organizasyonu ve bunun temelleri, gümrük resmi miktarları, Kırım Hanlığı'nda gümrük vergisi anlayışı, bununla ilgili nizam, Kili'deki Osmanlı gümrüğü ve buna dair belgelerin değerlendirilmesi ve nihayet Karadeniz ticaretindeki çöküş teorisi konu edilmiştir. Özellikle bu sonuncu bahiste, Brendei ve Veinstein'in XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Karadeniz'de, Kefe ve diğer limanlarda ekonomik çöküşün başladığı tezi ele alınmaktadır ve en azından söz konusu asrın yirmili yıllarında doğrudan bir ekonomik çözülmenin husule gelmediği, bahis mevzu resmi kaynaklar muvacehesinde belirtilmektedir. Öte yandan Karadeniz'in bir Osmanlı gölü olarak dış ticarete yahut milletlerarası ticarete kapalılığı hususunda da yeni bilgiler ışığında değerlendirilmelerde bulunulmuştur (Yazarın bu konudaki bir başka çalışması için bk. "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", Symposium on the Black Sea, Birmingham 1978, *Arkheion Pontu*, 35, Athens 1979, 74-110).

Ele alınan ikinci konuyu, "Shipowners, Captans, and Merchants in the Black Sea 1487-1506" başlığı altında, gemi sahipleri, reisleri, bunların milliyetleri oluşturmakta ve burada tacirlerin listeleri verilmektedir Ayrıca 55 gemi sahibinin adı ve malların çeşitleri sıralanmıştır. (s. 115-116). Tacirler, Müslüman ve gayri müslim olarak ayrılmış ve üçte ikisinin Müslüman ve Türk olduğu orijinleri ile birlikte verilmiştir (s. 117). Bunun dışında bir başka liste, Kefe'ye gelip giden malların dökümlerini havidir (s. 121-124). Ekler kısmında yine çok faydalı tablolar, gümrük konusuyla ilgili resmi belgeler, ağırlık ve uzunluk ölçüleri, para birimleri (Kefevi akçe) yer almaktadır. Netice olarak bu eser, Karadeniz ticareti için XV. yüzyılın son çeyreği gibi erken bir devirde mühim bilgileri ihtiva eden adeta bir el kitabı vasfı da taşımaktadır.

FERİDUN M. EMECEN